

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Юрії Косач

ЧАРІВНА
УКРАЇНА
ДОВОЄННА ПРОЗА

Харків
«ФОЛІО»
2025

ЧОРНА ПАНІ

Легенда.

Жінко в сукнях чорних, неземних

Ти кого шукаєш вечорами,

Кличеш скорбними устами,

Ждеш на вулицях міських?

Того, хто прийде з ножем червоним?

Е. Вергарн¹

I

Того вечора, як звичайно, жирандолі² в «Nitouche³» розсипали свої бліді поцілунки по мармурових столиках. На сцені ідіотично реготалися типи у штанах à la⁴ Чеплін⁵ у такт джеза⁶, що бравурно ревів екзотичну мелодію «Дубінушка»⁷. Гармаш, Корт і Валерій сьорбали каву і говорили щось про «Бунт молоді» Ліждсея⁸.

¹ *Вергарн Еміль* (1855–1916) — бельгійський поет і драматург.

² *Жирандоль* — великий фігурний свічник для декількох свічок.

³ «*Nitouche*» — імовірно, згадано ресторанчик «Нітуш».

⁴ У стилі (*фран.*)

⁵ *Чеплін* — ідеться про Чарлі Чапліна (1889–1977), англійського й американського кіноактора, кінорежисера, сценариста та продюсера.

⁶ *Джез* (тобто джаз) — один із видів музичного мистецтва; тут: оркестр (ансамбль), що виконує джаз.

⁷ Мова або про російську народну пісню (первісно бурлацьку), або ж про революційну, яку, доповнивши й дещо переробивши народну пісню, у 1860-х роках скомпонували В. Богданов і А. Ольхін.

⁸ Найімовірніше, ідеться про книжку американського судді Бенджаміна Барра Ліндсея (Benjamin Barr Lindsey; 1869–1949) та журналіста Уейнрайта Еванса (Wainwright Evans; 1883 — після 1957) «The revolt of modern youth» («Бунт сучасної молоді»), видану в Нью-Йорку в 1925 році.

Десь минались і скрипіли трамваї і вовтузились на перехрестях метушливі таксі. А Валерієві впивалася цвяхами в чоло докучлива ремінісценція¹:

...колись пройде над Європою буря, що зродиться перекатами десь на сході. Китайози з хижим блиском вилиць почвалують² на кошлатих кониках по бруку столиць. В зубах триматимуть блискучі ножі, на ремню кавалерійські карабіни, а в руках нагани, котрими критимуть по тренчкотах³, циліндрах і манто. Так чвалуватиме буря і ніде не буде їй зупину...

— Що це таке? — думав Валерій. — Це якась кошмарна візія. Це якесь фатальне невблаганне мemento.

— Слухайте, — нагнувся він над столиком, перекикуючи джез. — Чи ви не завважуєте, що наша епоха — це велика і глибока містика: Ленін із скісними очима, легенди барикад і синтез міської динаміки з англосаксонським конкістадорством⁴.

Корт махнув рукою й заховався у серпанку диму:

— Це звичайнісінька беліберда істеричного інтелігешки. Далеко цікавіший гандікап⁵ і жирування нічних жигачів.

Гармаш дивився на коліна чорнявої герльси⁶.

Валерій хитнув головою.

Згадав: як у весняних вітрах горіло його юне чоло. Тоді він був палкий і повен снаги. Дні були тоді, як льот зорениць, а реклямні

¹ Ремінісценція — невіразний спогад, відгомін якоїсь події або враження.

² Чвалати — повільно йти, важко ступати; брести.

³ Тренчкот (англ. trench coat — траншейне пальто), або ж тренч, — різновид плаща. Творцем цього одягу був британський дизайнер Т. Берберрі, який у 1901 році розробив його як військову уніформу — альтернативу саржевим шинелям.

⁴ Конкістадори, конквістадори — іспанські й португальські завойовники Центральної та Південної Америки, які надзвичайно жорстоко ставилися до тубільців. Тут: загарбники, завойовники взагалі.

⁵ Гандікап (тобто гандикап) — змагання, коли слабшому учасникові надається певна перевага в умовах гри для урівноваження шансів на успіх.

⁶ Герльса — можливо, мова про дівчину, жінку (анг. girl).

вогні посміхались назустріч, як старі товариші. Звідкись росла буйна туга і п'яний весняним божевіллям він ішов у життя. Тоді рвучко кресались з-під пера вогневі слова і рівно лягали на папір. Тоді юрби слухали його, тривожно нашорошуючись.

Тоді ще була Рена.

Але про це не варто — вона зникла, як зникає ніжний молодий туман над ранніми луками. А може, вона — Рена — була той ніжний молодий туман його весняного натхнення?!

— Друзі, чи ви не помічаєте, як динамізм нашого віку машинує людину. Електрично життя звужує мислевий горизонт... Я починаю тратити віру у свою натхненну фантазію. Так, мені б краще було жити у часи Реставрації¹...

— Валерію, покинь бузу². Ти окладі, екзальтований романтик до неможливости. Твої очі гарячі, як вугілля.

— Це весняний сплін³, — завважив Корт і позіхнув.

На сцені демонстрували якусь реклямну гротеску. Валерій тихо відсунув крісло й вийшов...

...Так тоді все було добре. Над країною пролітали, як перше, бадьорі весни, іскрився чорнозем і над містом стояла синя імла молодих світанків. У дзеркальних асфальтах мигтіли авта, що мчалися кудись у перспективи вулиць і щовечора реклями викидали каскади веселчатих вогнів у прозору ніч.

Тоді так привітно скрипіли панелі і дружньо дзвеніли валки трамваїв, збившись на скрутах⁴.

Тоді Валерій ішов натхнений у життя. Йшов поруч із Реною і шепотів їй таємну пісню життя й кохання.

Тепер — трелили, як і перше, радісні й тривожні оксамітні колеса лімузин і бузкові очі стрічних панянок посміхались зальотно до Валерія.

¹ *Реставрація* — імовірно, ідеться про період в історії Франції в 1814–1830 рр. — відновлення правління династії Бурбонів у Франції.

² *Буза* — бешкет, скандал.

³ *Сплін* — хандра, депресія.

⁴ *Скрут* — поворот; розворот.

(Йшов травень — місяць синьої туги й юного божевілля.)

Валерій похмуро минав шумні проспекти і простував у свою тиху мансарду в робітничому кварталі.

Годинники на костелах вибивали пізню годину і чомусь важко-важко зідхали анахронічні візницькі коні, дримаючи на вильотах вулиць.

Валерій слухав, як у тумані, мутної ріки, що котила свої хвили під аркадами мосту, кашляв Пшибишевський і шепотів легенду про homo sapiens-а...

II

Коли вийшов перший чепурний томик Валерієвих віршів, його вітали і трясли довго за руку.

— Ви менестрель¹ сучасности!

— У вас чудовий синтез богомістичної субтельности з енергією нашої доби...

Валерій був повен снаги і буйної радості. Його бліде обличчя жевріло. Він був закоханий у рядки своєї книжечки з барвистою віньетою. Це була присвята Рені.

Але це все розвіялось коли з'явився доктор Ікс.

Доктор Ікс: трохи доктор Фавст², трохи таємничий Крішнамурті³: жовтаві вилиці, чорні окуляри і тонкий посміх.

Він з'явився неждано й невідомо. Виріс раз на брудній вулиці робітничого кварталу, кудюю перла юрба демонстрантів і глухо ревіла: «хліба»...

¹ *Менестрель* — мандрівний поет-музикант.

² *Фавст (Фауст) Йоганн* — легендарний німецький алхімік, астролог і маг, який жив у I-й половині XVI ст.

³ *Крішнамурті Джідду* (1895–1986) — індійський духовний учитель, мислитель.

(Із сутерен¹ ішов сопух², а замурані вуглем пацани лаялись і валяли³ Валерієве вбрання.)

Тепер він сидів, відкинувшись на кріслі, і чітко говорив крізь свої стиснені сині уста:

— Ваші поезії в трьохтисячному тиражі заливають країну. Вас називають менестрелем сучасности. Але ви не вірите в свою поезію, як не вірили в мальованого бога. Ерго⁴, ви проститут. Віддаєте себе тічці філістерських⁵ читачів...

— Дозвольте...

— Так. Ви зовсім не той Валерій, що підписує оці, мовбито, огненні рядки. У вас сидить другий Валерій, збентежений і непевний передгроззя... Чи ви зрозуміли мою тезу?

Валерій скочив, як у трансі.

— Чуєте, ви! Хто ви такий? Яким правом ви влазите нахабно в мою душу? Я вас не знаю і знати не хочу. Ви якийсь огидний квазімодо столичного шумовиння...

Доктор Ікс спокійно сидів і жмурих свої монгольські очі. Вони через окуляри видавались велетенськими і через те повні були тайни й жаху. Він незбентежено говорив, хитаючи в такт ногою.

— Ви проститут. Це ясно як день. Коли наївне юнацьке натхнення прохоллоло, ви втратили розгін. У вас почали народжуватись блудні вогні і непокоїти, як лихоманка. Тоді патетика перейшла в анестезію й ви досі стоїте на роздоріжжі: бути або не бути... я вірю, це трагедія.

Валерій підвівся і підійшов до вікна.

Місто горіло. Мчалися й розбивались авта, рипіли трамваї, ковзаючись по стрілих рейках, велетенські реклями метали огнисті літери під сузір'я. Місто горіло.

¹ *Сутерени (сутерини)* — підвал, напівпідвал.

² *Сопух* — сморід.

³ *Валяти* — забруднювати.

⁴ *Ерго* (лат. ergo) — тому, таким чином.

⁵ *Філістер* — самовдоволенна, обмежена людина з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою; міщанин, обиватель.

— Хвилевий патос — це ваша агонія. Її не добачують тільки ваші закохані приятелі, але це початок кінця. Ви мусите рішитись і поставити всі крапки. Ваша пітійська¹ загадковість не життєва. Рішайтеся...

Валерій притулився до холодної шиби і мовчав.

Доктор Ікс тихо підвівся і безшумно, як кіт, вийшов з кімнати. В юрбі він ще раз глянув на вікно і зник.

III

У міських злиденних парках розцвітали бузки і курява хмарою сідала на вітрини. Валерій втікав з міста. Казав, що втікає од куряви, але втікав од доктора Ікса.

Його проводили до потягу Гармаш і Корт. Гармаш смалив свою коротку люльочку і мовчав. Він малював тоді плакатні кадри до своєї величної «Блакитної ескадри». Корт розмахував здоровенними руками і розповідав про весняні райди² автомобіль-клубу.

— Тільки, Валерію, покинь бузу. Приїжджай міцний і спижевий³. В тебе добрі задатки до довгодистансової штафети⁴: коли будеш у формі — чергова нагорода столиці твоя.

Вони буди добрі приятелі. Їх ще довго бачив Валерій з вікна закуреного вагону, що летів у тьмяну безвість. Але й вони зникли в юрбі. Рейки співали пісню мандрівки і прощали самотні семафори. Місто зосталося позаду, але ще довго горіло на обрії.

Валерій зідхнув, поправив збиту вітром чуприну і сів.

А напроти нього з-поза газети глумливо посміхнулись окуляри доктора Ікса.

¹ *Пітійський* — можливо, назва походить від імені дельфійської віщунки і жриці Пітії (Піфії); метафорично — людина, яка з таємничим виглядом робить нечіткі й двозначні висновки.

² *Райд* (анг. ride) — поїздка, подорож.

³ *Спижевий* — зроблений зі спижу (бронзи). Тут, імовірно: засмаглий.

⁴ *Штафета* — естафета.

— Тихо, — промовив він, — ані слова. Ми їдемо з вами у країну, де недавно гуркотіли заграви великої події. Я не буду вам перешкоджувати у шуканні тематики і свого розгубленого «я». Я їду у *dolce far niente*¹ шкварного півдня. Я теж люблю просиджувати над рікою і думати про вічність, задивлений у синю далечінь...

Доктор Ікс був огидний своєю слинявою сантиментальністю. В цій хвилі Валерій зненавидів його. Він відвернувся і простояв у вікні цілу дорогу.

Це був старезний шляхетський будинок стилю першої імперії. Колись тут гриміли старовинні вальси й по алеях парку блукали дами в кринолінах² із статними шевальє³, що, притримуючи шпади⁴, нашіптували їм солодкі мадригали⁵.

Але тепер парк заріс бур'яном і кропивою, а по будинку бігають щурі і зідхають якісь тоскні тіні.

Сюдою йшов недавно шлях незабутньої великої весни. Тут стояли обози і бряжчали зброєю юні нальотчики. Велика весна одгуркотіла і тепер стоїть той будинок, як далекий привид давно забутих політь.

Тут спинився Валерій. Доктор Ікс десь щез по дорозі. Було глухо й пусто. Десь кричали пущики⁶ і далеко на лугах співали косарі...

Валерій думав: іде ренесанс великої залізної епохи.

Та епоха, очевидно, гуркотить не тут у забутому шляхетському будинку, а десь інде. Її треба прийняти всією істотою, інакше смерть серед баракла цих забутих століть.

Вийшов у парк, де шуміли липи і зорі тріпотали на далеких обр'ях.

¹ *Dolce far niente* (італ.) — щаслива бездіяльність.

² *Кринолін* — модна в другій половині XIX ст. широка спідниця на тонких обручах.

³ *Шевальє* — особа, що мала дворянський титул.

⁴ *Шпада* — шпага, шабля.

⁵ *Мадригал* — комплімент, похвала; невеликий хвалебний вірш, присвячений дамі.

⁶ *Пущик* — сич.

Оце все: зорі, липи і спокій непорушної ночі — анахронізм¹. Його треба забути, як забувають першу нещасливу любов. Але чогось тягне... тягне, як трясовиння поетичних пущ...

На зарослій доріжці під старим безносим сатиром, що позеленів од часу, сидів хтось у чорному.

Це була Рена.

— Ти тут? — збентежився Валерій.

— Тут, — промовила вона сумно. — Я знаю, що ти хотів забути мене, але я так люблю пестити твої кучері... Скажи мені, хто це був з тобою останніми часами.

Валерій вагався.

— Це ніхто. Я його не знаю. Він називає себе доктором Ікс, але мені здається, що це якась телепатична галюцинація. А може, це витвір моєї буйної фантазії... знаю тільки одно, це моє alter ego², це моя тінь, що блукає вічно за мною і тривожить моє розгублене натхнення...

Рена смутно поклала йому свою голову на рамя.

— Це огидний дегенерат. Я не знаю, чим він міг тебе захопити. Мені краще сторінка Містраля³ і спокійні, літні ночі, коли цвіте мальва, а в серці дзвенить баркароля⁴ пестливого кохання.

Валерій натхненно:

— Рено! Моя солодка, мрійлива Беатріче⁵! Твій голос, як сіеста далекого півдня, і через те я божевільно кохаю тебе, як кохаю зоряні ночі вашої прекрасної країни. Але, Рено, доктор Ікс забиває мене силою своїх аргументів. Він не здоланий у своїй залізній логіці. Його думки примітивні, але такі могутні... Що протиставити йому?

¹ Анахронізм — застарілі, не властиві певному часові звичаї, погляди, судження.

² Інше я (лат.).

³ Містраль Фредерік (1830–1914) — провансальський поет, лексикограф, лауреат Нобелівської премії 1904 року.

⁴ Баркарола — пісня венеціанських гондольєрів (човнярів), часом імпровізована. Інструментальний або вокальний музичний твір ліричного характеру.

⁵ Беатріче Портінарі (1266–1290) — муза й кохана Данте Аліг'єрі. Він оспівав її у збірці «Нове життя», де зобразив Беатріче як напівбожество, що постійно за ним спостерігає.

— Весняне божевілля — пам'ятаєш, любий, коли в нашім серці розлилось малинове вино буйного кохання?

— і тебе Рено! Тебе, вирвану з далеких політь романтизму. Це: декабристи, Стендаль¹ і клекіт орлів Бонапарта²... але не забувай, що це давно-давно... що електричний вік гуркотить тисячами кінних сил і радіорупори сурм шлють привіт майбутньому. Як це поєднати?

— Так, любий, Шарльота Корде³ тепер анахронізм. Але це нічого. Ми їх тіні... Валерій встав:

— Це містика, Рено! Вона вбила і відірвала мене від життя, від нашого сторіччя інженерів, коли не будують базилік і пірамід, а могутні цистерни і хмародери... коли смілі ескадри⁴ не йдуть здобувати господній гріб, а прокладати шляхи в майбутнє. Це романтика теж, Рено! Але це залізна романтика електричного віку, вона могутня, як залізобетон, вона велична, як клекіт дизелів і гудки заводів... Супроти неї наша мрійлива, містична романтика маленька...

Рена глянула на нього своїми синіми-синіми очима:

(Валерієві майнуло:

стеги, стеги, стеги

і загани, загани, загани

буйних вершників, що мчаться кудись у безвість.)

— Валеріє, я не пізнаю тебе! А чорні голови твоїх бунтарських коліїв? а марші переможних гвардій? воно було таке твоє, таке вогнисте у твоєму натхненні.

Валерій мовчав. Хотів обійняти її струнку стать, але вона непомітно відняла його руку.

— Будь таким, як хочеш. Я знаю, що ти вже не любиш мене так палко і юно, як перше. Я відійду в вечірню тінь і буду стежити самотня за тобою. І в моім серці розцвітуть троянди тихих радощів,

¹ *Стендаль* (Анрі-Марі Бейль; 1783–1842) — французький письменник.

² *Наполеон I Бонапарт* (1769–1821) — французький полководець, державний діяч.

³ *Марі-Анна-Шарлотта де Корде д'Армон* (1768–1793) — французька дворянка, революціонерка, вбивця Марата.

⁴ *Ескадра* — тут, імовірно, мова про численне воїнство, рать тощо.

ЗМІСТ

<i>Р. Радишевський. «Чарівна Україна» Юрія Косача</i>	
у європейському вимірі	3
«ЧОРНА ПАНІ»	65
Чорна пані	67
Батюк	83
Кармен у синій лімузині	94
Вовча республіка	124
Бруньки	137
«ЧАРІВНА УКРАЇНА»	147
Чарівна Україна	149
Молодість Савича	181
Вечір у Розумовського (<i>фрагмент</i>)	225
Учта Климентія	274
«ЧАД»	307
Сокіл	309
Погляд у минуле	336
Сен-Поль	353
Людина	393
«КЛУБОК АРІЯДНИ»	439
Клубок Аріядни	441
Коралі	455
Остання атака	470
Голос здалека	492
Сентиментальна історійка	513

Вітряк	522
Юра цісарського роду	537
Бунчужний Ширяй	544
Змія	554
Дада пізнає життя	567
Коти вночі сірі.	601
Останнє втілення командора	613
«ТРИНАДЦЯТА ЧОТА»	625
Тринадцята чота	627
Сичі	630
Сувенір, Дзяма, Гордійчук (<i>із подорожнього записника</i>)	634
Крихка людина	640
Якімова рекрутчина	644
L. 13	649
Батьків	656
Вулиця Д., помешкання 22	659
Кармазиновий емір	666
Під Волновахою	671
Комбриг кінної	676
Донець	679
Початок життя	687
Ківі-ківі	700
Роковини	710
Чемпіон імперії	714
Весна Івана Бахари	724
ГЛУХІВСЬКА ПАНІ	729